
Työnantajien luottamushenkilöistä ja edustajista tavallisiksi palkanansaitsijoiksi?

Levä, Ilkka: *Toimihenkilöt neuvottelupöydässä. Järjestöt työmarkkinoiden taitekohdissa 1945–2015.* Gaudeamus 2021, 318 sivua.

Ilkka Levän pitkittäistutkimus toimihenkilöiden ja toimihenkilöjärjestöjen työmarkkinataipaleesta on mielenkiintoista luettavaa. Levä on rajannut tarkastelunsa keskusjärjestötasolle, mikä on onnistunut ratkaisu, vaikka keskusjärjestöihin ovat toki vaikuttaneet myös yksittäisten ammattiliittojen tekemät ratkaisut. Tutkimuksen aineisto on hyvin kattava: se perustuu arkistolähteisiin, yksilö- ja ryhmähaastatteluihin sekä myös lehdistöaineistoon.

Levä kuljettaa tarinaansa kronologisesti, mikä on lukijan kannalta perusteltu ratkaisu, vaikkakin aihetta olisi voitu käsitellä myös temaattisesti. Teoksesta välittyy kuitenkin selvästi temaattisia kokonaisuuksia, kuten toimihenkilöiden ryhmäidentiteetti, järjestön keskinäiset suhteet ja etenkin niiden välinen kyräily, neuvottelujärjestelmän muutokset, tulopoliittiset (kokonais)ratkaisut sekä julkisuus. Näitä Levä tarkastelee työvoiman muuttuneiden rakenteiden, yhteiskunnallisten muutosten, sukupuolen ja lehdistön välittämien asenteiden kautta.

Levä hahmottaa toimihenkilöjärjestöjen neuvotteluoikeuksien kannalta viisi suurta taitekohtaa: 1) Toisen maailmansodan jälkeisenä aikana solmitut ensimmäiset palkkoja koskevat sopimukset sekä keskusjärjestöjen yleissopimukset. 2) 1960-luvun puolivälissä virkamiesten palkkausjärjestelmien kytkeminen muuhun neuvottelujärjestelmään menettelytapalaeilla, joiden myötä yksityisen sektorin ratkaisut vietiin valtiollisiin ja kunnallisiin virkaehtosopimuksiin. 3) 1970-luvun alun kamppailu neuvotteluoikeuksien laajentamisesta myös lakkoja käyttäen. 4) Suuri lakkoaalto

(1983–1986), jolloin monet julkisten alojen liitoista – farmaseutit, sairaanhoitajat, Akavan kuntapuoli sekä Virkamiesliitto – ensimmäistä kertaa lähtivät lakkoon. Viidentenä taitekohtana Levä pitää 1990-luvun alun talouslamaa ja hyvinvointivaltion purkamisen aloittanutta rakenteellisten muutosten kautta. Näiden taitekohtien kautta Levä hahmottaa neuvotteluoikeuksista käytävää kamppailua.

Neuvotteluoikeuksista kamppailun keskeisiä kysymyksiä ovat: keitä toimihenkilöt ovat ja mikä on heidän asemansa suhteessa työnantajiin ja työntekijöihin? Toimihenkilön juridinen käsite syntyi Tuotantokomitealaissa vuonna 1946: ”Toimihenkilöillä tarkoitetaan tässä laissa insinöörejä, työnjohtajia, toimistohenkilökuntaa ja muita henkisen työn tekijöitä.” Henkisen työn tekeminen oli erotteleva tekijä ruumiillisen työn tekijöihin nähden. Myös virkamiehet epäilemättä kuuluivat henkistä työtä tekevien joukkoon.

Toimihenkilö syntyi toki juridista määritystään aiemmin, kun työnjako eriytyi teollistumisen myötä. Tuotannon erikoistuessa tarvittiin alojen välistä koordinaatiota, viestintää ja yhteistyötä. Tarve määrittää raja työläisten ja toimihenkilöiden välille syntyi, kun yritykset olivat 1920-luvulta lähtien tulleet yhä riippuvaisemmiksi asiantuntijatehtävissä toimivista toimihenkilöistä, joille delegoitiin jatkuvasti uusia tehtäviä.

Suomen Työnantajain Keskusliitto STK oli merkittävästi myötävaikuttamassa Suomen Teknisten Toimihenkilöjärjestöjen Keskusliitto STTK:n perustamiseen vuonna 1946. Työnantajien halu sopia asioista STTK:n kanssa liittyi haluun määritellä raja työntekijöiden ja työtä ohjaavien ja johtavien teknisten toimihenkilöiden välille. Toimihenkilöiden asemoinnin kannalta merkittävä oli sopimuksen määräys, jonka mukaan työnjohtajat eivät saaneet liittyä työntekijäliittoon. Työnantajat halusivat siten määritellä toimihenkilöt työnantajien edustajiksi. Toimihenkilöjärjestöjen alkutaipaleella niitä epäiltiin työnantajien myötäilystä. Tätä vahvisti osaltaan myös Akavan 1950-luvulla esittämä näkemys, että sillä oli paremmat mahdollisuudet neuvotella asioista, koska se kuului työnantajien kanssa ”samaan perheeseen”.

Toimihenkilöiden ja niitä edustavien järjestöjen matka tunnustetuiksi työmarkkinaosapuoliksi on ollut pitkä ja kulkenut monen mutkan kautta. Kyse on mitä suurimmassa määrin itseidentiteeteistä samoin kuin niistä rakenteellisista reunaehdoista, jotka ovat mahdollistaneet itsemäärittelyn. Suomalaisessa yhteiskunnassa lähdettiin liikkeelle valtion virkamiehistä, jotka eivät itsekään kokeneet olevansa työväestöä. Tätä vahvisti vielä se, että Levän mukaan virkamiehen palkka ei ollut korvaus suoritetusta työstä, vaan vuoden 1923 palkkauslaissa ”virkamiehen palkka katsottiin virkamiehen valtiolta saamaksi taloudelliseksi tueksi.”

Levä tuo hyvin esiin, kuinka julkisen sektorin työ- ja virkaehtosopimuksista kamppailtaessa vaikeuksia aiheuttivat paitsi neuvotteluoikeuksien hajaantuminen eri tahoille myös virkamiesten lakko-oikeuden puuttuminen. Valtion virkamiehillä valtiotyönantajan etulyöntiasema kesti aina vuoden 1970 virkaehtosopimuslain säätämiseen saakka. Valtiotyönantaja vastusti virkamiesten neuvotteluoikeutta 1950-luvun alkupuolelle saakka vedoten virkamiesten erikoisasemaan kruununpalvelijoina sekä virkamiehiltä vaadittavaan puolueettomuuteen. Eduskunnassa puolestaan esitettiin kärkeviä puheenvuoroja virkaehtosopimuslakien solmimisen yhteydessä, sillä lait tarkoittivat eduskunnan budjettivallan supistamista.

Työnantajat pitivät myös muita toimihenkilöitä kuin virkamiehiä työnantajien edustajina, ja heihin kohdistettiin työntekijöitä suurempi lojaliteettivaatimus. Toimihenkilöiden ryhmäidentiteettiin liittyvät jännitteet tulevat selvästi ilmi työmarkkinakamppailuissa. Kysymykset liittyvät toisaalta siihen, ovatko toimihenkilöt työnantajan luottamushenkilöitä vai työvoimaa. Ristiriita on näkynyt myös toimihenkilöjärjestöjen välisissä, välillä repivissäkin kamppailuissa jäsenistöstä. Levä sitoo tarkasteluunsa lisäksi yhteiskunnallisen muutoksen, jossa toimihenkilöiden palkka on kyllä ajan myötä parantunut, mutta heidän suhteellinen yhteiskunnallinen asemansa on heikentynyt. Työnantajat ovat mieltäneet toimihenkilöt omiksi edustajikseen, joiden palkkauksen on haluttu määrittävän yksilöllisesti. Tämä oli osaltaan estämässä työehtosopimusten syntymistä. Asetelma näkyy edelleen siinä, että kaikki ylemmät toimihenkilöt eivät ole työehtosopimusten piirissä. Järjestöjen keskinäisten valta-asetelmien hakeminen on puolestaan näkynyt siinä, ketkä pääsevät milloinkin työehtosopimuspyötiin varsinaisten sopimusten allekirjoittajiksi.

Toimihenkilöiden neuvotteluoikeuksien saamisen taustalta löytyy osaltaan myös pyrkimys estää toimihenkilöitä radikalisoitumasta. Osaltaan kyse oli myös ”pakosta”: sen tunnustamisesta, että toimihenkilöitä on jo kauan ollut enemmän kuin työntekijöitä. Vaikka toimihenkilöitä ei tunnustettukaan neuvotteluosapuoliksi, olivat toimihenkilöt itse asiassa selvästi paremmin järjestäytyneitä kuin työväki. Levä viittaa tietoihin, joiden mukaan vuonna 1939 noin kolmasosa kaikista toimihenkilöistä oli järjestäytynyt, kun samaan aikaan työntekijöistä oli järjestäytynyt vain joka kymmenes. Siksi onkin mielenkiintoista, että edunvalvontakentällä toimihenkilöt ja heidän järjestönsä olivat näkymättömiä tai heidät pidettiin näkymättömissä.

Lehdistön lakkopuheen analyysi piirtää kiinnostavaa kuvaa suhtautumisesta toimihenkilöiden ja virkamiesten lakkoihin. 1970-luvun avainryhmien lakkojen

kuvattiin uhkaavan koko kansakuntaa, järjestöjohtajat kuvattiin terroristeiksi ja lakkolaiset sairaiksi. Kyse oli moraalisesta paniikista. Työntekijöiden lakoista ei lehdistössä kirjoitettu ollenkaan yhtä myrkyllisesti kuin toimihenkilöiden lakoista. Sama asetelma toistui seuraavalla vuosikymmenellä. Opettajien lakon aikaan lehdistöstä näkyy moraalinen syyllistäminen, jossa naisenemmistöistä ammattikuntaa syytettiin lapsen unohtamisesta ja koulujen ilmapiirin myrkyttämisestä. Mies- enemmistöisissä lakoissa ei lakkoilijoiden sukupuolta nostettu uutisoinnissa esiin. 1990-luvun alun laman aikaan lehdistössä kuvattiin kuinka ”suomalaiset ovat huikentelevaisella kevytmielisyydellään vetäneet turmion päälleen kuin primitiivinen heimoyhteisö”. Lehdistön viesti toimihenkilöille oli, että markkinavoimia ei saa säilyttää, eri mieltä ei saa olla, on pakko leikata ja että isänmaa oli hukassa. 2000-luvulla sairaanhoitajien uhkaukset joukkoirtisanoutumisesta saivat lehdistössä aikaan uhkakuvien esiin nostamisen: ihmishenkiä menetettäisiin jo muutaman tunnin kuluttua joukkoirtisanoutumisen alkamisesta. Lehdistössä rakennettiin kuvaa ihanteellisesta (nais)hoitajasta, jolla oli korkea yhteiskunnallinen moraal.

Levä osoittaa kuitenkin, että sukupuolella ei ole ollut suurtakaan roolia suomalaisessa neuvottelujärjestelmässä. Neuvotteluiden oletettua sukupuolineutraaliutta, joka kuitenkin piti sisällään käsityksen miehisestä näkökulmasta yleistä näkökulmaa edustavana, ryhdyttiin haastamaan vasta 1980-luvulla. Vaikka naisten osuus työvoimasta lisääntyi vahvasti, eivät naisvaltaiset alat saaneet parannettua jälkeensä jääneitä palkkojaan työ- ja virkaehtosopimusneuvotteluissa.

Toimihenkilöiden ajaessa 1970-luvulla omia tavoitteitaan myös työtaisteluilla tapahtui merkittävä muutos heidän asemassaan: työnantajan edustajasta oli tullut tavallinen palkanansaitsija. Toimihenkilöt ovatkin kulkeneet pitkän matkan hallitsijan nimissä hallitsijalle kuuluvan vallan käyttäjistä portfolioille perustuvan kilpailuyhteiskunnan työntarjoajiksi, joiden työsuhte jatkuu yhtä kauan kuin molemmat osapuolet siitä hyötyvät. Levä kysyy loppusanoissaan tulevaisuuden kannalta aiheellisen kysymyksen: ”Voiko yksilöityneessä työelämässä enää syntyä ryhmien välistä kollektiivista solidaarisuutta?”

Kirjoittaja

Antero Puhakka

YTT, Yhteiskuntapolitiikan yliopistonlehtori, Itä-Suomen yliopisto
sähköposti: antero.puhakka@uef.fi